

הרב שילה הגר שליט"א – תערובת חמץ: "חמץ בפסח במשהו"?

ראשי פרקים:

א. דברי הגמרא

ב. שיטת רש"י

ג. שיטת ר"ת

ד. שיטת הרמב"ם

מפורסם העניין ש"חמץ בפסח במשהו". במאמר זה נראה את מקור הדברים, ושיטות שונות בכך.

א. דברי הגמרא

הגמרא (פסחים כט: - ל.) אומרת: אמר רב: חמץ בזמנו, בין במינו בין שלא במינו אסור. שלא בזמנו, במינו אסור, שלא במינו מותר. במאי עסקינן, אילימא בנותן טעם, שלא בזמנו שלא במינו מותר, הא יהיב טעמא! אלא במשהו. חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור, רב לטעמיה, דרב ושמואל דאמרי תרוייהו: כל איסורין שבתורה, במינו במשהו, שלא במינו בנותן טעם. רב גזר חמץ בזמנו שלא במינו אטו מינו, ושלא בזמנו, במינו אסור כרבי יהודה (שאסר חמץ לאחר הפסח). ושלא במינו מותר. דשלא בזמנו ושלא במינו אטו מינו - כולי האי לא גזרינן. שמואל אמר: חמץ בזמנו, במינו אסור, שלא במינו מותר. שלא בזמנו, בין במינו בין שלא במינו מותר. חמץ בזמנו במינו אסור, שמואל לטעמיה, דרב ושמואל דאמרי תרוייהו: כל איסורין שבתורה, במינו אסורין במשהו, שלא במינו בנותן טעם. שלא במינן אטו מינן לא גזר. שלא בזמנו, בין במינן בין שלא במינן מותרין, כרבי שמעון (שמתיר חמץ לאחר הפסח). ורבי יוחנן אמר: חמץ בזמנו, בין במינו ובין שלא במינו - אסור בנותן טעם. שלא בזמנו, בין במינן בין שלא במינן - מותר. חמץ בזמנו בין במינו

חמץ בפסח במשהו

בין שלא במינו בנותן טעם - רבי יוחנן לטעמיה, דרבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוייהו: כל איסורין שבתורה, בין במינן בין שלא במינן - בנותן טעם. שלא בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - מותרין - כרבי שמעון.

אמר רבא: הלכתא, חמץ בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - אסור במשהו, כרב. שלא בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - מותר, כרבי שמעון. ומי אמר רבא הכי? והאמר רבא: רבי שמעון קנסא קניס, הואיל ועבר עליו בבל יראה ובל ימצא! הני מילי בעיניה, אבל על ידי תערובת לא. ואזדא רבא לטעמיה, דאמר רבא: כי הוינן בי רב נחמן, כי הוו נפקי שבעה יומי דפסחא, אמר לן: פוקו וזבינו חמירא דבני חילא.

ב. שיטת רש"י

וכתב רש"י (ל. ד"ה אמר רבא): אמר רבא הלכתא כו' - שמע מינה דפסק רבא הלכתא דכל איסורין שבתורה במינן במשהו, ולא שני לן בין חמץ לשאר איסורי, אלא בהא מילתא, דגזר שלא במינן אטו מינן, שמעינן מינה: חלב שנפל לקדירה - אסור במשהו, וכן הלכה, והא דקיימא לן כל איסורין שבתורה בששים - בשלא במינן הוא.

כלומר, רש"י מפרש שרבא פוסק כרב גם לענין חמץ וגם לענין שאר איסורים, שכאשר נתערב מין במינו, הדבר אסור אפילו במשהו. וכשיטת רבי יהודה שמין במינו לא בטל, ובחמץ בפסח מחמירים גם שלא במינו, גזרה משום מין במינו.

ג. שיטת ר"ת

וכתבו תוס' (ל. ד"ה אמר רבא):

"אמר רבא הלכתא חמץ בזמנו בין במינו ובין שלא במינו אסור בכל שהוא כרב - פסק רש"י בחולין דמין במינו במשהו כרבי יהודה דאמר בפ' כל הבשר (חולין קט.) מין במינו לא בטיל, ואף רבי קאמר התם נראין דברי רבי יהודה, מכלל דהלכתא הכי. ועוד הביא ראייה מהא דפליגי אביי ורבא בפרק בתרא דע"ז (דף סו.) חלא דחמרא וחלא דשיכרא חמירא דחיטי וחמירא דשערי, רבא אמר במשהו, אביי אמר בנותן טעם, משום דמר סבר

אביב לה'

בתר שמא אזלינן ומר סבר בתר טעמא אזלינן, אלמא בין לאביי בין לרבא מין במינו במשהו. ועוד פסק רבא בשמעתא מין במינו במשהו כרב.

ור"ת אומר דכל אלו אינם ראיות, דאין הלכה לא כר' יהודה ולא כרבי, וההיא דפ' בתרא דמס' ע"ז פלוגתא דאביי ורבא מצי למימר דחמירא וחלא דטבל ויין נסך, דמודו ר' יוחנן ור"ל שהם במשהו, ודשמעתא אי גרסינן 'במשהו כרב' י"ל שפוסק בחמץ כרב, ולא מטעמי' דרב דס"ל בכל איסורין שבתורה במינו במשהו, ורבא לית ליה, אלא דוקא בחמץ בפסח משום חומרא דחמץ, וגם רב יהודאי גאון פסק כן, דדוקא בחמץ פסק רבא כרב, דשאלו מקמיה: כל איסורין שבתורה במשהו כרב, או בנותן טעם כר"י, והשיב: מדאמר רבא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו במשהו, אם כן, בהא [מיהו] הלכה כרב במשהו, אבל בשאר איסורין בנ"ט כר' יוחנן וכר"ל.

ועוד אומר ר"ת, דלא גרסי' במשהו כרב, וכן משמע בהלכות גדולות דלא גרס ליה, וסבר רבא גם בחמץ כר' יוחנן, והא דלא פסק בהדיא הלכה כר' יוחנן, משום שהוא אמינא דלא פסק כוותיה אלא בזמנו, אבל שלא בזמנו לא, דלא תקשי דרבא אדרבא, דהא אמר רבא קנסא הוא דקניס ר' שמעון כדפרי', להכי איצטריך לפרש.

ומביא ר"ת ראייה דבהדיא סבירא ליה לרבא בפ' גיד הנשה (חולין צז: ושם) מין במינו בס', דקאמר: אמרו רבנן בטעמא וכו' מין במינו דליכא למיקם אטעמא אי נמי מין שלא במינו וליכא קפילא בס'. ואין לדחות דמירי בחמרא חדתא ועינבי, דהוי טעמא אחד והוי בס' משום דרבא בתר שמא אזיל ולא חשיב מינו, דא"כ אמאי קרי ליה מין במינו. ובהקומץ רבה (מנחות כג. ושם) משני רבא דסבר ר' יהודה מין במינו וד"א וכו', מכלל דאיהו לית ליה. ובפ' התערובת (זבחים עט. ושם) קסבר ר"א בן יעקב מין במינו בטל. וסתמא דגמרא קאמר בשילהי מסכת ביצה (ד' לח: ושם) שפיר עבוד דאחיכו עליה, חיטי בחיטי נהי דלרבי יהודה לא בטל לרבנן מיבטל בטיל, מכלל דהכי הלכתא. ורש"י גופיה פסק בפרק בתרא דמס' ע"ז (ד' סו.) גבי פלוגתא דאביי ורבא דהלכתא כרבי יוחנן דסבר בנ"ט. ובה"ג של אספמיא פסק דחתיכה בחתיכות בנ"ט, ומייתי מדרבא בפ' גיד הנשה (חולין צז.).

חמץ בפסח במשהו

ויין נסך דקאמר התם במשהו, אומר ר"ת דוקא כשנתנסך לפני ע"ז, דאמתני' קאי דבעי תרתי, דבר שבמנין ואיסורי הנאה, אבל סתם יין דשרי בהנאה, בס'. ובתשובת הגאונים שכתב רבינו יוסף טוב עלם מצא ר"ת יין נסך שנתנסך ממנו לפני ע"ז אסור בהנאה ואינו בטל אפילו באלף, כמו ששנינו אלו אסורין ואיסורן איסור הנאה בכל שהוא יין נסך וכו', מכלל דשאר איסורין וסתם יין חוץ מטבל ויין נסך בין במינו ובין שלא במינו בנ"ט. ובחמץ בפסח לא עשה ר"ת מעשה, אף על גב דבשאלתות דרב אחאי נמי איתא דרבא אית ליה גם בחמץ בנ"ט".

כלומר, תוס' מביא אפשרות לומר שגם אם גורסים 'במשהו כרב', הפסיקה הזו היא רק לענין חמץ ולא לענין שאר איסורים, וממילא הפסיקה הזו היא לא מטעמו של רב, הסובר את דבריו לגבי כל האיסורים, ומטעמו של רבי יהודה, אלא משום סיבה מיוחדת לגבי חמץ שבגללה אנו מחמירים דווקא בו. סיבה זו נקראת בלשון תוס' 'משום חומרא דחמץ', וייתכן שהכוונה היא משום איסור כרת שיש בחמץ או משום איסור 'בל יראה' ו'בל ימצא' הקיים בחמץ בשונה משאר איסורי תורה.

יש להעיר שלא מספיק הטעם של כרת בלבד להסביר בו את חומרת החמץ, שהרי גם בחלב ודם יש איסור כרת, ואע"פ כן לא החמירו בהם לגבי תערובת של משהו מהם, יותר משאר איסורי תורה. ולכן צריך להוסיף שיש בחמץ חומרא שאפילו באיסור חלב ודם אינה קיימת, וזו החומרא של איסור בל יראה ובל ימצא הקיים בחמץ דווקא.

יש שהציעו לומר שהחומרא המיוחדת בחמץ בפסח היא משום שכל השנה הוא מותר, והאנשים לא רגילים להבדל ממנו, ולכן החמירו באיסור זה יותר משאר איסורים.

יסודה של סברא זו, נמצא בדברי רש"י (כט: ד"ה שלא במינו) אשר כתב: "שלא במינו - נמי בזמנו אסור, ואע"ג דאית ליה לרב בכל איסורין שלא במינו בנותן טעם, רב גזר בחמץ בזמנו הואיל ובכרת הוא שלא במינו אטו מינו, ואע"ג דבחלב ודם לא גזר שלא במינו אטו מינו, התם הוא דבדילי מיניה אבל חמץ לא בדילי מיניה הואיל ואוכלו כל ימות השנה". כלומר, רש"י מבאר שרב גזר על חמץ בזמנו שלא במינו, שיהיה אסור במשהו, אטו מינו. וגזר זאת דווקא על חמץ בזמנו ולא על איסורים אחרים, כחלב

אביב לה'

ודם, ואע"פ שיש בהם גם כן כרת, וזאת משום שאנשים אינם בדלים מחמץ. אם כן יש לומר שזה גם ההסבר לדרך התוס': כשם שלדעת רב גזרנו גזרה מיוחדת על אינו מינו בחמץ משום שלא בדלים ממנו, כך לדעת רבא גוזרים על מינו ושאינו מינו מסיבה זו.

ונראה, שאע"פ שסברא זו ניתנת להיאמר מצד עצמה, מכל מקום אין משמע בלשון תוס' שלזה נתכוון, שהרי תוס' נקט 'משום חומרא דחמץ', והרי סברא זו אינה מצביעה על חומרתו של איסור חמץ, אלא היא סיבה טכנית הגורמת לצורך להחמיר באיסור חמץ. לכן נראה כנ"ל שהטעם הוא החומרא של 'בל יראה ובל ימצא'.

ד. שיטת הרמב"ם

שיטה אחרת בביאור טעמו של רבא יש לרמב"ם. הרמב"ם כתב (בפרק ט"ו מהלכות מאכלות אסורות הלכה ט): "חמץ בפסח, אף על פי שהוא מאיסורי תורה אינו בכללות אלו (של ביטול ברוב ובנותן טעם), לפי שאין התערובת אסורה לעולם, שהרי לאחר הפסח תהיה כל התערובת מותרת, כמו שביארנו, לפיכך אוסר בכל שהוא בין במינו בין שלא במינו. [הלכה יב] יראה לי שאפילו דבר שיש לו מתירין, אם נתערב בשאינו מינו ולא נתן טעם, מותר, לא יהיה זה שיש לו מתירין חמור מטבל, שהרי אפשר לתקנו ואף על פי כן שלא במינו בנותן טעם, כמו שביארנו. ואל תתמה על חמץ בפסח, שהתורה אמרה 'כל מחמצת לא תאכלו', לפיכך החמירו בו כמו שביארנו".

טעם החומרא של רבא לפי הרמב"ם הוא היותו של החמץ דבר שיש לו מתירין. ודבר שיש לו מתירין אפילו באלף אינו בטל. וישנן שתי השלכות לטעם החומרא: ההשלכה הראשונה היא תערובת חמץ ביום י"ד אחר חצות היום. שכתב השו"ע (סי' תמז ס"ב) להקל בה כשאר איסורים: "חמץ שנתערב משש שעות (ולמעלה) עד הלילה, אינו אוסר במשהו אלא דינו כשאר איסורין". והב"י (שם) הביא: "והרב המגיד כתב (בפרק א' ה"ה) שיש מי שכתב דלפי מה שכתב הרמב"ם שהטעם שחמץ בפסח במשהו משום דהוי דבר שיש לו מתירין הוא הדין בנתערב ערב פסח משש שעות ולמעלה שהוא במשהו". אם כן, פסיקת השו"ע שרק מליל ט"ו החמץ אוסר במשהו מבוססת על טעמי התוס' וסייעתם, שחומרת האיסור

חמץ בפסח במשהו

גורמת לחומרא בביטול, ולכן חומרא זו בביטול החמץ מתחילה רק מליל ט"ו, שאז מתחיל איסור הכרת בחמץ, מה שאין כן לשיטת הרמב"ם, שטעם הדין הוא 'דבר שיש לו מתירין', וטעם זה שייך גם בחמץ שנתערב ביום י"ד בניסן אחר חצות.

ההשלכה השניה היא דין חוזר וניעור. כידוע נחלקו בכך הש"ע והרמ"א (תמ"ז ס"ד). הש"ע כתב: "אם נתערב החמץ קודם הפסח ונתבטל בס', אינו חוזר ונעור בפסח לאסור במשהו, ויש חולקים". וסתימת דבריו, סתם ויש, היא כדעה המקילה, שאינו חוזר וניעור. ועל כך הוסיף הרמ"א: "הגה: ונוהגין כסברא הראשונה בכל תערובות שהוא לח בלח. מיהו בדבר יבש שנתערב או שיש לחוש לתערובת, כגון פת שנפל ליין אף על פי שנטלו משם, אסור בפסח...".

דעת הרמב"ם בנידון זה מחמירה אף יותר מדעת הרמ"א: הרמב"ם (הל' חמץ ומצה פ"ד הי"ב) אוסר גם כל שהוא מין במינו שנתערב לפני הפסח באכילה, ומתיר לקיים את החמץ: "...התריאק וכיוצא בו, אף על פי שמותר לקיימו אסור לאכלו עד אחר הפסח, ואף על פי שאין בו מן החמץ אלא כל שהוא הרי זה אסור לאכלו". ושמעתי לבאר הדבר מתאים לשיטתו שטעם החומרא הוא דבר שיש לו מתירין, ולכן דינו הוא להיות חוזר וניעור. ומטעם זה גם מותר לקיימו, שאם נאסור לקיימו ונחייב לבערו, שוב לא יהיה זה דבר שיש לו מתירין.